

Hanna Szczepichina

(*Uniwersytet im. Ilii Miecznikowa w Odessie*)

Система часопросторових образів у поетичній збірці *Диригент останньої свічки* Оксани Забужко

Стаття присвячена дослідженню художньої часопросторової образності у творчості сучасної української поетеси О. Забужко. Метою є виявлення основних типів хронотопічних образів, що притаманні її поезії зі збірки *Диригент останньої свічки*. Хронотопічна образність є універсальним типом образності, присутнім у будь-якому творі, тому що саме за її допомогою встановлюється адекватність між реальною та художньою дійсністю, відбувається активна взаємодія свідомого і не свідомого, яка породжує смислову різноманітність твору. Лірична поезія здібна невимушено та широко фіксувати часопросторові уявлення, пов'язувати почуття з фактами побуту та природи, історії й сучасності. Лірична поезія Оксани Забужко здібна невимушено й широко вміщувати просторово-часові (хронотопічні) уявлення, пов'язувати виражені почуття з фактами історичними й сучасними, з реально існуючими й літературно вигаданими, з життям планети, всесвіту й особистості.

Поетична збірка *Диригент останньої свічки* О. Забужко складається з віршів, насичених часопросторовими образами. Так у віршах *Щирого злата зливка – талант!*, *Невже ще існують люди...*, *Художник*, *Пам'яті проклятих поетів*, *Визначення поезії*, *Будинок творчості*. Осінь, у триптиху *Ars poetica* і у *Феєрії про диригента свічок* часто переплітаються теми: поет і його пам'ять, поет іплинність часу. Наприклад, у поезії *Ars poetica* героїня потрапляє в інший простір світу і описує як „народжується” поезія:

...Ох знаю, чула, не учить:
Крізь торохтючий гравій прози
Зненацька скрипка прозвучить!¹.

Прикметне порівняння поезії зі скрипкою, вони обидві виражають найпотаємніші почуття автора чи виконавця, вони обидві звучать у наших серцях і викликають у нас різні відчуття. В момент творіння поетеса підіймається сама над собою, над своїм творінням, зростає і роздвоюється. Їй відчиняються двері до таємниць натхнен-

¹ О. Забужко, *Диригент останньої свічки: поезії*, Київ 1990, с. 87.

ня. Вірш *Будинок творчості* – яскравий приклад розкриття творчого процесу, в якому під час медитації відкривається такий хроно-топічний образ, як „безодня” всесвіту, відчиняються двері до його сакральних таємниць.

Безодня як трансцендентальний вихід за межі звичайного світу, за рамки буденної свідомості, свого „я” – один із найважливіших аспектів реалізації хронотопу безодні у творі. Хронотоп безодні реалізується в рамках межової ситуації, оскільки образно-символічне начало, закладене у даному хронотопі, відображає крайню інтенсивність переживань безнадії, безвиході втрати всього любого і звичайного. Лірична героїня зазирає у трансцендентний світ, де бачить ще ненаписані твори. Реальні двері стають дверима до вічності, перед якими поетеса готова збагнути „всю міру самоти, тієї самоти, котра – од Бога...”². Її душа повинна здійснити цю подорож – через моторошне зазирання у неймовірну безмежність всесвіту і відчуття власної покинутості, пережите й описане поетами-філософами. Двері, однак, відчиняються лише на мить, коштом глибоких душевних мук. Поетеса знаходить захищеного ключа, проте му-сить його повернути, йдучи назад у реальний світ, але залишається з єдиним побоюванням – що двері натхнення зачинилися назавжди.

Ця приналежність до двох світів у концепції О. Забужко, стоян-ня на межі, намагання зазирнути в просвіт буття, в інший вимір – необхідна передумова творчості. У вірші *Визначення поезії* по-етичне одкровення, сутність поезії локалізується часопросторово, на переході між життям і смертю, коли душа виривається з тілесної оболонки, зливаючись з „мірадами життів”³. Лірична героїня у цьо-му вірші також оповідає людям про те, як „народжується” поезія, як вона з’являється на світ. „Потойбічна” орієнтація віршів О. Забужко є не засобом втечі від дійсності, а спробою висвітлити таємницю життя. Обидва світи нерозривно поєднані між собою:

В мить на щонайсліпучішим лезі
Поміж двома світами, –
Стійте, отут зупиніться,
Ось де вона, Поезія,
Боже, нарешті!⁴

² Там же, с. 85.

³ В. Агеева, *Жінка-авторка як інопланетянка*, [в:] тієї ж, *Жінка як текст: Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти*, Київ 2002, с. 204.

⁴ О. Забужко, назв. праця, с. 122.

Вірші О. Забужко насичені й ідеєю жертвовності митця в ім'я мистецтва, в ім'я перемоги високої естетичної духовності над моральною бездуховністю. У вірші "Феєрія про диригента свічок" лірична героїня уявляє своє феєричне перевтілення на диригента останньої свічки. Отже, ми спостерігаємо феєрію про перевтілення сутності ліричної героїні. Тут образ вогню (свічка, смолоскип, феєрверк) стає хронотопічним символом, що позначає щось духовне, а диригент, згідно з цією поезією, має керувати духовними початками, задавати їм тон. Образ диригента останньої свічки – це уособлення загальнолюдських духовних цінностей. Цей образ є ключем до розуміння головної ідеї всієї збірки та естетичних засад Оксани Забужко загалом.

У вірші *Опливає свіча, як душа, о мій Фаусте бідний* авторка також використовує хронотопічний образ вогню. Образ ліричної героїні постає тут крізь інтертекстуальність літературних контекстів. Вона звертається до доктора і філософа Фауста, який вже засинає:

Опливає свіча як душа, о мій Фаусте бідний,
Опливають в свідомості обриси рідних облич⁵.

У поезіях О. Забужко лірична героїня часто звертається до реальних історичних осіб, біблійних персонажів чи до літературних героїв. Звертання до таких осіб переплітаються з авторськими репліками, її баченням ситуації, які віддалені одна від одної часопросторовими подіями. Отже, літературні образи стають хронотопічними. Наприклад – *Портрет К.М. Грушевської в юності, Норманська елегія, Коментар до дій св. Апостолів, Опливає свічка, о мій Фаусте бідний, Ель Греко (Домінікос Теотокопулос), Вознесіння Богородиці* тощо.

Своєрідною інтерпретацією біблійної тематики про апостола Петра став вірш О. Забужко *Коментар до дій св. апостолів*. Герой вірша подає таку характеристику Петра: „Провінційний актор, тричі поспіль освистаний півнем”⁶. У цьому емоційно-експресивному уривку вбачається іронічне ставлення героїні до апостола Петра. Він тут змальований не просто актором, а провінційним (тобто, не дуже гарним) актором, якого освистали глядачі. Авторка взагалі сумнівається у його покликанні:

Чи ж рибальці Симону апостольське впору ім'я?...
Ти, звичайно, не той, що готовий за тридцять срібних, –
Але вже і не той, що розпнеться за люди своя⁷.

⁵ Там же, с. 95.

⁶ Там же, с. 96.

⁷ Там же.

У цих рядках яскраво виражена алюзія на інших біблійних персонажів – Ісуса та Юду. Отже, Симон відноситься до тих людей, що не може, як Юда, видати катам близьку людину, але їй не готовий до самопожертви заради інших людей, як це зробив Ісус. Тут виявляється посередня роль людини, яка не йде на злочин, але їй не йде на смерть для спасіння людства. І далі Петро звертається до Христа:

Тільки як мені зараз піти по воді, мов по тверді,
Коли віру мою стільки років точила іржа?⁸

Тут зображена безнадійність, зневір'я Петра після його відмови від Христа, після розпінання Ісуса:

За плечима у нього – зачинена брама до раю,
І грубезний п'ястук затискає іржаві ключі⁹.

Авторка приземлює образ Петра, а біблійні події про смерть і воскресіння Христа вона обертає на театралізовану виставу. Отже, у вірші переплітаються звертання ліричного героя зі звертаннями біблійного персонажа, що хронотопно віддалені один від одного.

Авторка за допомогою хронотопних образів намагається осмислити всесвітню історію. Вірш *Читаючи історію* – це інтертекстуальний контекст з історією культури, а саме, історією давнього Риму. У опозиції „варвар – культура” лірична героїня знаходить орієнтири свого духовного існування. Варвар тут не набуває конкретизації, а вживається у значенні руйнівника, загарбника. Але лірична героїня наголошує на тому, що:

Рим – це Рим,
А не колиска древніх готів¹⁰.

Та через багатовікову історію і плин часів:

Рим все ж стоїть, як і стояв,
А варвар – варваром і буде¹¹.

Отож, всі події цього вірша базувалися навкруги топосу Рима, а у вірші *Петербурзьке* в центрі уваги є звертання ліричної героїні до образу міста. Топоси Петербурга стають ореолом існування історичної культури:

⁸ Там же, с. 96.

⁹ Там же, с. 97.

¹⁰ Там же, с. 98.

¹¹ Там же, с. 99.

Вельможне місто, дайте надивитися
 На ваші брови, втуплені в граніт!
 Цей вічний образ кам'яної влади!¹²

Але, навіть перебуваючи у Петербурзі, їй вбачаються красевиди Києва і хочеться:

вишептати: „Стогне Дніпр широкий”
 З вікна мансарди з берега Неви!¹³.

Отже, в якому місті би авторка не була, про яку країну не писала, вона завжди пам'ятає про Україну і завжди згадує про Київ. У *Норманській елегії* окреслені топоси Нормандії й Києву, тут переплітаються дві історії, два способи культурного існування. Лірична героїня – „руська дівчина”, що звертається до уявного реципієнта:

Це – варяги сипнули з лодій
 На вишиваний в хрестик Поділ,
 На жіночно припишкле місто –
 Спробуй втям, хто з них воїн, хто скальд!¹⁴

А, наприклад, у вірші *Шотландський мотив* часи шотландських королів поетично взаємо переходять у часи сучасної України. У віршах О. Забужко співставляються топоси України з іншими країнами, які належать різним епохам, століттям, історичним часам та культурним полюсам. У даному вірші у свідомості ліричного героя переплітаються хронотопічні образи Шотландії, бірманського лісу та дніпровського парку.

У вірші *Вогняного напни плаща* широко представлена головна риса філософської лірики Оксани Забужко, а саме – „контрастне” співвідношення сили і беспорядності людини, це опозиція „особистість – натовп”. Вона у своїх віршах втілює ідею загубленості людини у світі, наголошує на особливій, суто „міській” самотності. Сила міста виявляє себе як сліпа, безлика і тому руйнуюча. У вірші чітко вказано на час дії та простір – світанок у Києві:

Треті півні!
 Дзигарний бій!!!
 І – під землю
 щезає
 Київ...¹⁵.

¹² Там же, с. 100.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, с. 113.

Вірш свідчить також про відсторонення жіночої сутності героїні, про абсолютизацію містичного духовного начала. Лірична героїня переймає на себе чаклунську подобу, що втілюється у хронотопічний образ відьми. Вона може літати опівночі на Хрещатик, сіяти слово, чаклувати й творити, а уривок вірша:

...Треті півні!
Дзигарний бій!!!¹⁶

асоціюється з твором М. Гоголя *Вечори на хуторі близь Диканьки* та надає віршу О. Забужко та його героїні ще більше містичності й таємничості.

Авторка у багатьох віршах збірки *Диригент останньої свічки* торкається саме проблеми національної ідентифікації, самоусвідомлення. У вірші *Мати ризи пере* лірична героїня звертається до хронотопічного образу України й українців. Образ України у творі постає через символічний образ матері:

Мати ризи пере –
і втікають до моря круги¹⁷.

Як по морю йдуть круги, так і українці від'їжджають з Батьківщини в інші країни світу. Лірична героїня звертається до України:

Із якими акцентами
діти твої, Україно,
Вимовляють сьогодні натужно
пісенні свої імена?¹⁸

Окреме місце в поетичному доробку Оксани Забужко займають вірші, в основі яких покладений важливий для поетеси художній прийом, а саме, вплітання у структуру ліричного тексту фольклорних елементів чи рядків з народнопісенної творчості. Уривки з українських народних пісень досить природньо й доречно звучать у контексті поезій *Конкурс краси* і *Балада про горду царівну*. У вірші *Балада про горду царівну* пісенною є навіть сама назва. Основним хронотопічним образом вірша є образ мосту. Міст – це своєрідна дія, рух у часі й просторі, просування від чогось кудись, піднесення духу, надій; це перехід через межу, так званий заповідний кордон, що символізує зв'язок часів – минулого й майбутнього. До образу

¹⁵ Там же, с. 80.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же, с. 102.

¹⁸ Там же.

мосту, що пов'язаний з усталеним хронотопом дороги, зверталось чимало письменників і Оксана Забужко не стала виключенням.

Образ ліричної героїні, втілений в оксюморонній іпостасі черниці й відьми одночасно. Авторка звертається до неї так:

Чи то ти черниця, чи то ти блудниця...
Чого собі зичиш, спечаленій жінці?...¹⁹.

Лірична героїня вірша ототожнює себе з чародійкою, яка володіє сугестивним впливом голосу, вона свої слова так лагідно промовляє, наче силіє їх на нитку. Вона три століття чекала „того, хто підійде – й розсиплються брами”²⁰. Цей вірш має кільцеве обрамлення, він починається і завершується одним і тим же рядком.

Історичним мотивом героїні-бранки пронизаний вірш *Полон Рогніди*. Лірична героїня – Рогніда, звертається до князя Володимира, який взяв її у полон (хоч імені його у творі не згадується, але його можна домислити, згадавши історію). Головна героїня активно бореться за свою свободу і може явитися князю – „наче сила, на ім'я ворожбитом названа!”²¹, і тут вона проявляє себе у образі відьми. О. Забужко передовсім цікавлять образи злочинної жінки і злочинного державо творця. Її приваблює символічний образ Рогніди, бо ця жінка не боїться спрямувати свою люту ненависть проти державного чоловіка. Бажання помститися переповнює героїню:

Я ховаю під сукню ножа
У чеканні цієї ночі,
Я звільнюся, коханий, поклич мене, любий, поклич.²²

Таким чином, можна прийти до висновку, що лірична героїня віршів О. Забужко найчастіше виступає у образі поетеси, чаклунки, відьми, бранки, диригента. Художні образи пов'язані з прямими часовими і просторовими координатами, що набувають у ліричному творі образного значення. Також представлені вірші-звертання до реальних осіб чи до образів літературних героїв (К.М. Грушевська, Фауст, Ель Греко тощо), до узагальнених образів (вогню, свічки, дверей, скрипки, півня тощо) й топосів як конкретне окреслення ідентифікації ліричного героя до образу Батьківщини (топос України, Шотландії, Києва, Риму, Петербургу).

¹⁹ Там же, с. 109.

²⁰ Там же.

²¹ Там же, с. 112.

²² Там же.